

hensynsløshed. Den preussiske politik i Nordslesvig fulgte i nogen måde en siksak kurs. Et skrappt regimente kunne forbigående afløses af et mildere og det igen af tiltagende undertrykkelse. Retsstaten holdt imidlertid stand, og de danske sønderjyders selvhævdelse mod administrationen forklares ikke mindst ved dette faktum. Svingningerne hang bl. a. sammen med skiftende udenrigspolitiske hensyn. Forfatteren giver et udmærket eksempel herpå ved omtalen af Bismarcks modererende holdning i 1888-89. Sådanne hensyn gjorde det i disse år ønskeligt at vise Danmark en smule høflighed. Men Bismarck kunne til andre tider både før og siden repræsentere hårdheden, hvad enten den så kunne motiveres med statsræson eller statens magtkrav, f.eks. imod unge, der var udvandret fra Sønderjylland for at undgå preussisk militærtjeneste. I 1882 anbefalede Bismarck hårdhed i disse tilfælde: »Ønsket om at vise hensynsfuldhed kan ikke være afgørende« skrev han, »regeringens forholdsregler må indrettes efter de politiske krav.« Dette forhold fortolker forfatteren med følgende ord: »Det var igen engang den ofte ubarmhjertigt hårdt virkende side af statsræsonen, som selvom den var tænkt ganske konservativt i dette tilfælde gik et stykke hånd i hånd med de nationale fordringer«. Eksemplet om sondring mellem statsræson og national tanke slår ikke rigtig til. Det føles som om stoffet er presset ind i en form, der ikke på naturlig vis lader det komme til sin ret. Denne kritiske bemærkning må imidlertid ikke tilsløre, at bogens indhold er yderst interessant, og at der her for første gang ud fra tyske forudsætninger meddeles en videnskabeligt underbygget fremstilling af denne periode i Sønderjyllands historie.

I skildringen af sprogforordningen af 1888, hvorved tysk blev eneherkende i samtlige skoler bortset fra 4 timers religion på dansk, reviderer

forfatteren den på tysk side gængse opfattelse, at generalsuperintendent Kaftan i god forstand adskilte sig væsentligt fra statsmyndighederne i denne sag. Kaftan har i sine erindringer kritiseret sprogforordningen, men når man går nærmere ind på problemerne er forskellen på hans og regeringens synspunkter ikke så stor; en hel del af forklaringen på Kaftans og med ham præsidenten for konsistoriets holdning ligger nok i det forhold, som forfatteren oplyser s. 116 at: »Begge var oprørt over, at hverken konsistorium eller generalsuperintendent, før offentliggørelsen, var blevet konsulteret angående en forordning, der tillige vedrørte den religiøse opdragelse.«

Ud fra en dansk forudsætning ville man med endnu større bestemthed bryde staven over den preussiske skolepolitik og over de forholdsregler, der tjente til at hindre forældrene i ad privat vej at råde bod på det skolen forsømte; med professor Hausers fremstilling er forskningen imidlertid kommet et godt skridt længere frem. Der vil forøvrigt kunne fremdrages endnu et stort materiale svarende til det af prof. Hauser meddelte, når engang det preussiske udenrigsministeriums arkiv, der ligger i østzonen bliver tilgængeligt. Forhåbentligt vil dette materiale engang blive behandlet også af danske forskere.

Troels Fink.

A. Svensson: Redaktør J. Jessen. III. (Skrifter, udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland, D.B.K. 1960). 399 s.

Jens Jessen var fra 1882 til sin død i 1906 redaktør af Flensborg Avis og i sine sidste fire leveår tillige sønderjydernes repræsentant i den tyske rigsdag i Berlin. Redaktør A. Svensson har taget den store opgave op at give en levnedsskildring af denne

frygtløse forkæmper for danskhedens sag i Sønderjylland. I tre store bind foreligger den nu afsluttet. Alene i betragtning af forfatterens høje alder – han fylder om få måneder firs – må man med taknemmelighed anerkende den præstation, der ligger i, at værket er ført til ende.

De to foregående bind er tidligere anmeldt, men ved afslutningen kan der være anledning til at se på helheden. Man må først fremhæve den uhyre stofrigdom. Forfatteren har ikke skyet nogen ulejlighed for at samle materiale. Jessen selv har desværre kun efterladt sig såre få optegnelser, og der findes ikke mange breve fra hans hånd, og de, der findes, er af tilfældig karakter. Derimod er han hyppigt omtalt i andres breve, og det har fordret et stort og tålmodigt arbejde at gå de mange brevsamlinger igennem, og det er en krævende opgave at belyse brevene i den sammenhæng, hvoraf de er udsprunget, og det kan altid være diskutabelt, om alle relevante forhold er taget med for at nå til en afbalanceret vurdering af brevenes udsagn. Man har naturligvis Jessens egne artikler og det enorme kildestof, der ligger i selve »Flensborg Avis«, men det er møjsommeligt at slå vand af den klippe, som aviserne er, når man benytter dem i historisk øjemed.

Stoffet har ikke for alle deles vedkommende ligget klart og sigtet ved arbejdets begyndelse. En hel del er kommet til og er blevet benyttet efterhånden; det har medført, at der ved fremstillingen i de senere bind undertiden gribes tilbage til emner, der efter kronologien naturligt hørte hjemme i de tidligere og med det resultat, at værket føles mindre helstøbt; der stilles krav til læseren om aktivt medarbejde for at få det fulde udbytte af bogen, og det samme krav rejser sig tillige som følge af Svenssons metode og hans eget engagement.

Metoden er kendetegnet ved en ret

bred meddelelse af kildemateriale, medens konklusioner og kommentarer er ret kortfattede; og engagementet kan kendetegnes som en beundrende elevs forhold til en stor mester. Engagementet mærkes især i den ret omfattende plads, der i værkets to sidste bind ofres på forholdet mellem Jessen og H. P. Hanssen, og det spørges, at forfatteren hørte til den kreds, der forholdt sig kritisk over for H. P. Hanssen også i årene efter Jessens død.

Efter anmelderens opfattelse fremtræder billedet af Jessen i for høj grad som resultat af en mandjævning med H. P. Hanssen. Det er muligt, at kommende generationer af historikere vil tage denne problematik op i større sammenhæng – der kan nemlig, hvad Svensson er opmærksom på, fremdrages yderligere materiale til belysning deraf – men det er også muligt, at kommende historikere vil anse det personlige modsætningsforhold som en detalje, for med så meget større energi at undersøge den historiske udvikling, hvor de divergerende opfattelser med hensyn til strategi og taktik naturligt hører hjemme; uenigheden gjaldt især taktikken, men den blev farvet af de personlige divergencer, og disse divergencer omfattede også andre end de to hovedpersoner.

Som det fremgår af tidligere bind, var Jessens forhold til Gustav Johannsen i lange perioder køligt, og som det fremgår af et kapitel i II. bind, var forholdet til A. D. Jørgensen ikke særlig godt, hvilket ikke på nogen måde udelukkede, at Jessen gav A. D. Jørgensens historiske forfatterskab sin ubetingede anerkendelse. H. P. Hanssen følte derimod A. D. Jørgensen som sin faderlige ven, og blandt alle, der i kongeriget interesserede sig for Sønderjylland, stod H. P. Hanssen ingen nærmere. Den tesis, som Svensson har opstillet i et tidligere bind og delvis opretholder i det foreliggende, at H. P. Hanssen var særlig af-

hængig af »københavnske radikale«, kan alene af denne grund ikke holde. H. P. Hanssen havde politiske venner i København både blandt højre- og venstrefolk, og vel at mærke venstrefolk af alle afskygninger.

Der var skarpe personlige modsætninger mellem de forskellige venstretræninger. Det vil man få stærke indtryk af, når disse menneskers arkiver bliver mere kendt. Og der var også skarpe uoverensstemmelser mellem de venstrefolk, der interesserede sig for Sønderjylland; f. eks. kom H. V. Clausen og Johan Ottosen til at stå hinanden fjernt, ikke mindst i den såkaldte Krabbe-affære i 1901. (Folketingsmand Krabbe ville ikke tage afstand fra sin datter, fru Wildenradt Krabbe, der omkring 1900 med økonomisk støtte fra de tyske myndigheder redigerede bladet »Dannevirke«. Der blev rejst en heftig kampagne imod ham i forbindelse med folketingsvalget i 1901).

Jessens venner var ikke udelukkede, men fortrinsvis at finde blandt højrefolkene; men også i højrekredse var der modstridende synspunkter. En konservativ mand som Franz v. Jessen stod i årene før 1914 H. P. Hanssen nær, medens han i årene 1918-20 stillede sig i et skarpt modsætningsforhold til denne. Svensson finder Franz v. Jessens skildring af Jens Jessen og dennes forhold til H. P. Hanssen uensartet og ikke altid helt dækkende (s. 211). Uensartetheden hænger sikkert sammen med denne svingning, men i det portræt, Franz v. Jessen har tegnet af Jens Jessen i sine erindringer, er den oprindelige opfattelse fremherskende, og han siger f. eks. efter skildringen af et besøg hos redaktør Jessen i 1899: »Dengang som så ofte senere forlod jeg Jens Jessen med uro og sorg i sindet. Hvilken umage jeg end gjorde mig, ville det ikke lykkes mig at samstemme storheden i hans gerning med småligheden og ubarmhertigheden i hans karaktertræk«. (II s. 107).

Denne opfattelse udelukkede ikke, at Franz v. Jessen i sin karakteristik af H. P. Hanssen havde adskillige kritiske bemærkninger at gøre.

Jessen havde, som det anerkendtes fra alle sider, i sjælden grad herredømme over sproget, og hans indsats gennem Flensborg Avis har H. P. Hanssen i en nekrolog kendetegnet som »en national bedrift, en af de største, der er øvet i Sønderjylland« (citeret hos Svensson III, s. 336). Jessens herredømme over sproget var forenet med et veludviklet talent for ironi og sarkasme, som han kunne gøre brug af, både over for modstandere i fjendens og i sin egen lejr. Hans kone havde ifølge Jessens eget udsagn et skarpt blik for dette. »Hun siger«, skrev han i et brev til landstingsmand Villars Lunn, der søgte at skabe en bedre forståelse mellem Jessen og H. P. Hanssen: »Du uddeler stiklerier og spydigheder, og når andre ikke kan gøre gengæld med samme mønt, så svarer de med grovheder«.

Der fandtes dog dem, der kunne give igen. Svensson beretter efter familietraditionen om en ung besøgende, til hvem Jessen skal have sagt »De er mere godmodig end god, og De er mere elskværdig end elskelig«, hvortil den unge mand replicerede: »Og De er mere ondskabsfuld end ond«. Denne side af Jessens væsen står i en særpræget kontrast til den overlegne styrke, hvormed han førte sine mange fejder mod de tyske myndigheder. Det fremgår af mange træk, at Jessen havde en stærk kaldsbevidsthed, og det var med megen myndighed, han tog standpunkt i politiske spørgsmål. Præsten Carsten Petersen har kaldt ham »en dommer i Israel«, ... »Vi har kun kendt denne ene dommer, den ene Jens Jessen«.

Det er næppe tilfældigt, at Jens Jessens jævnbyrdige blandt danske pressemænd, Viggo Hørup, i nogle ungdomsoptegnelser skrev »Dommer, dommer skal jeg være«. Det var så lidt

som for Jessens vedkommende i den almindelige retsplejes mening. Det er nok et karakteristisk træk for den store journalist, at han anlægger sin egen målestok, når han optræder med en dommers myndighed i sine artikler. Trods skarpe politiske modsætninger ydede Jessen *journalisten* Hørup al respekt.

Hvad enten man vurderer Jessen ud fra den presshistoriske eller den nationalhistoriske synsvinkel, rager hans personlighed op. Svensson har med sine tre bind ydet en værdifuld hjælp til alle dem, der drages enten af den fase i Sønderjyllands historie, som Jessen var med til at sætte et så stærkt præg på, eller af hans ejendommelige personlighed. Men den endelige dom er ikke fældet, og det bliver den vel aldrig; for der er det særlige ved historiens domstol, at ingen dom er endelig, der er evig appel.

Det kommer blot an på, om nye dommere vil melde sig, om de finder det umagen værd at tage disse personer og forhold op til ny behandling. Det er anmelderens håb, at der bestandig vil komme nye generationer af historikere, der vil gøre det. Ved afslutningen af det store trebindsværk om Jens Jessen skal der lyde en tak til forfatteren for den store indsats, han hermed har gjort.

Troels Fink.

P. Munch: Erindringer I. 1870-1909. Fra skole til folketing, III. 1909-1914. Indenrigsminister og Forsvarsminister. Redigeret af Poul Bagge under medvirken af Torben Damsholt og Erik Stig Jørgensen. (Nyt Nordisk Forlag, 1959-60.) 328 og 279 s.

P. Munch var en sjælden begavelse, men hans begavelse var snæver og hans menneskelige kontakter og interesser begrænsede. Inden for sin begrænsning udfoldede han initiativ og energi og fik derved en indflydelse i

dansk politik langt ud over det almindelige. Hvis man går til læsningen af de foreliggende bind i forventningen om at komme bag den kølige facade for at få klarhed over de engagementer, som bandt P. Munch til opgaver og personer, bliver man skuffet. Hans erindringer er omtrent lige så upersonlige som hans bidrag til Schultz' Danmarkshistorie. Men af de oplysninger, han meddeler, kan den omhyggelige læser nok komme personligheden lidt nærmere, end det hidtil har været muligt.

Formålet med den foreliggende anmeldelse af de to første bind er dels at fremdrage træk, der belyser mennesket P. Munch og dels at undersøge på hvilke felter de foreliggende dele af erindringsværket udvider kendskabet til periodens historie i almindelighed.

Fra en gymnasietid præget af et konservativt livssyn blev P. Munch i studenterårene grebet af en rationalisme, som han yderligere fik underbygget og udviklet under et studieophold i Frankrig i århundredets begyndelse. Han fik stærke indtryk af de kræfter, der søgte frigørelse fra kirkens og militarismens indflydelse, og som nærrede tillid til, at man ved oplysning og udbredelse af viden om samfundet og tilværelsen i det hele taget havde mulighed for at føre folkene frem mod lyset og skabe menneskeværdige forhold. Ved Københavns universitet repræsenterede i P. Munch's ungdom filosofen K. Kromann en sådan opfattelse. P. Munch gengiver den i et samtidigt brev med følgende ord: »Han troede på een eneste ting: den logiske tankes næsten uendelige magt til at reformere menneskene og hele deres natur, og denne tro er bestemmende for hele hans betragtning af pædagogikken«. Og så tilføjer memoireforfatteren P. Munch: »Det er mit indtryk, at man har ment, at jeg selv havde denne tro på den menneskelige tankes muligheder. Men det havde jeg